

САРВАР АЗИМОВ

Сайланма

Икки томлик

Биринчи том

ТОШКЕНТ
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

КУЗЛАРИ ЧУЛПОН

Қисса

Хастасан, кўргали ул
дилбари жонон келадур,
Юзи моҳ, юлдузи ўт,
кўзлари чўлпон келадур.
Сурма тартиб кўзига,
қирмизи кўйлакни кийиб,
Уйнатиб ханжарини
қилгали қурбон келадур.

Ҳамза.

Қиш оғир келди. Қор... қор ва яна зилдай қор. Қариялар ҳикматича, бу — кўм-кўк кўклам, сержило ёз, тўкин-сочин куз нишонаси эмиш. Ноқобил табиат, ер-сув шайдолари ўзларида йўқ хурсанд. «Айнанай сиздан, отахон, озингизга новвот-эй», дейишларини қўйишмайди. Чунки, устма-уст икки йил қайтарилган қурғоқчилик суяк-суякка қадалган, омбор-да ҳаминқадар.

Қордан, аёздан кўнгли зигирёғ одамни ажаб эркаламиш ҳайдар шамол эсдию, ҳуд кирди, ҳуд кирди — деҳқон пайтавасига қурт кирди.

Боғимиздаги ниҳоллар — қандил ўрик, сим олма, кашмири гипос, луччак шафтоли гулласа, нишона берса ажаб эмас... Кўргим бор! Дунё ташвишларини бир чеккага йиштириб; кўклам хунлари она-юртимни кезмакни, ёру биродарларим билан дийдор кўришмакни қаттиқ армон қилгандим.

Аттанг, насиб бўлмади: узоқ сафарга отланиш мажбурияти яна оёқ остидан чиқиб турса — иложим қанча... Мана кун-уззукун океан устида «бешик тебратиш» ниҳоятига етаётгандай. Нью-Йорк тизма чироқларининг қўйилаб бораётган самолётимиз қанотларида ялт-юлт ўйнаши — шундан белги. Табиатим ғаш, негадир, беҳузур.

Ҳаял ўтмай кўндик. Самолётдан чиқишим билан азимкор аэропортнинг кўзни олгудай жимирлаган сонсиз юлдузлари, димоғимга «гуп» урган дим, қўланса нам ҳавоси тоби тоқатимни тарс ёраёзди. Дилимни чулғаган аввалги ғашлик, беҳузурлик ҳам гап эканми?!

— Ҳой, жаҳонгашта йигит!.. Акмал!

Овоз эшитилган томон аста ўгирилсам, ёшлик-бебошлик йилларидаги елкадошим Умиднинг шўх чехраси, илиқ табассуми. Кўнглим андак ойдинлашди. Қулоч очиб кўришдик:

— Умид, дўстим... кутилмаган дийдор кўришув!

Хорижий мамлакатларга қилган сафарларимда Умид каби журналист йигитларимизни кўп учратганман. Аммо буниси ўзгача. Бўйчан, жуссаси миқти, қотма, манглайи очиқ, қошу кўзи тусдек бу бугдойранг йигит талайгина одамий хислатлар мужассами: нозик нафосат, ҳушёр ақл, чарчамас омиллик, мусофирликда яхши йўлдош, қутлуғ кунларда улфат, бошга нотавонлик ёнгилса ҳамдард, боринги, аллақачонлар оқу қорани ажрим этган йигитлардан. Қусурини ҳам айтай: чарсроқ... табиатида чарслик аломатлари йўқ эмас; аҳён-аҳёнда эса қиёфасида ҳали мен фолини очолмаган маъюслик ҳам кўланка берарди.

— Акмал, «Кадиллак»ни мен ҳайдайми ёки ўзлари?

— Шўхлигинг қолмаган кўринади, Умид! Ҳайда... Париж, Қоҳира ва ё Токиода қўлимга тушиб қолсангми, машина рулини ушлатиб бўпман... Бу шаҳар йўллари ҳозирча менга ноошно.

— Колумб! Янги кашфиёт...

— Кашфиёт сендан. Келганингга икки йилча бўлдимми?

— Бир доvon ошиб, иккинчиси.

— Уйлангандирсан?

— Бўйдоқ ўтишни маъқул биламан.

Сўнги саволим Умидга ёқинқирамади. Кўзларидаги шўхчанлик йўқолиб, ҳалиги кўланка пайдо бўлди.

Биринчи таассуротим шу: табиат чиройи, одам назокати, тирик жон асабияти бундагидай «маданий» тазйиқ, ҳақорат остида қолган бирон макон жаҳонда бўлмаса керак. Нью-Йоркнинг диққинафас, одам сифмас кўчаларида кезар эканман, шу қаноат қайта кўнглимга келар; одам боласининг бардоши метиндан ҳам серчидам эканда?!

— Акмал, сувдан ҳолва пиширувчиларни кўришга қалайсан?— деб қолди Умид кунларнинг бирида.

— Нима эди?

— Оқшом «Уолдорф-Астория» меҳмонхонасида йиғин бор. Долларпазлар тўпланишади. Ҳа, айтмоқчи, Бешинчи авеню билан Марказий истироҳат боғини сайр қилишга иштиёқманд эдинг. Йўл-йўлакай уларниям кўрардик?

— Бўпти. Йиғин мақсади нима экан?

— Бўлғувчи сайлов машмашаси. Илмакаш туллаклар иситмаси кун сайин кўтарилмоқда: «Янги президентлик кимнинг чекига тушади?!»

— Кеча қаҳрамони?..

— Қилдан қийиқ топғич бир шўртумшук,— дерди Умид кўнғир сочларини авайлаб тараганича.— Давоми «Уолдорф-Астория»да, кетдикми?

— Мен тайёр.

Бешинчи авеню пулдорлар кўчаси экан. Бир томонида Американинг кўҳна архитектурасига хос бесўнақай, серҳашам бинолар қадди, иккинчи томонда эса кета-кетгунча Марказий истироҳат боғи. Баҳаво, сайилгоҳ манзил. Одам шиға. Сувнинг тиниғида, ўтнинг ўсиғида юрийдиғонларнинг кўпи шунда: ўз зулфини ва нафис олтин занжирда орқасидан эргаштирган лайчаси юнгини адаш рангга бўятган хандон-хушон хонимлар дейсизми? Ўз киндигини ўзи кесган тахтакач там-там қизлару суяги бузук даканг-хўроз йигитлар дейсизми? Меҳнат аҳлини чўмичда қоқа-қоқа умри ўтиб кетган киборлар ва ёш бўламан ҳавасидан ҳануз кечгиси йўқ ҳалим чолу қоқидек қуришиб кетган сатанлар дейсизми? Эрмаги отиш-ўлдириш машқидан иборат бетийиқ норасидалар дейсизми? Қўйингки, истаган «башара» оёқ остидан чиқиб қолса, ажабланмагайсиз.

Оқшом қуйилмоқда. Сайилгоҳдаги хахолашиб кулишлар, шақиллашиб сўзлашишлар қайноқ қаҳвага тушган қантдек эриб кетганини сезмай ҳам қолдик. Бесўнақай бинолар деразасида серҳашам, бесўнақай қандиллар чарақлади. Бўшаб қолган боғ ўриндиқларида эса чок-чокидан сўкилай деб турган бобойлар пайдо бўла бошладилар.

— Бу қимтинарлар оқшом ҳавосини олишга чиқишганми?

— Оқшом ҳам, тун ҳам, саҳар ҳам шуларники,— дея кўзимни очади Умид.— Олазарак афту ангорларига тузукроқ қарагин-а?

— Ҳим-м... Бошпанасиз гадолар.

— Нариги томондаги қандиллар сўнса, булар бемалол чўзилиб ухлашлари мумкин. Унга қадар ўриндиқда ўтириб мизғишга мажбурлар.

«Уолдорф-Астория» меҳмонхонаси, одам — қайнар булоқ. Ҳавода ичимлик ҳовури, сигара ва сигарета дуди, хушбўй атир ҳиди, кулги, мунозара, гийбат, ғовур-ғувур сузди.

— Ҳов, қалами дудама жаноблар, оналарингиз тўрвасидан беш кун олдин тушгансизлар-ку, нега кеч қолишни одат қилдиларинг?.. Гурунгларинг хув ана шу бурчакда, илдамроқ...— тупроғини илон инидан қарзга олган ўшандайям сувилони инидан, зал бегининг тузсиз қочириқларига аҳамият бермай, кўрсатилган бурчакка ўтар эканмиз, баъзи суҳбатлар юлуғи қулоғимга чалинди. Мана улардан бир-икки шингили:

«Бадҳаво гап, бадҳаво... Аждодларимиз удумини унутмаслик лозим,— бу сўзлар сариқ эчки соқолини дароз

ҳамсуҳбатининг кўкрагига тираб олган кўзлари ола-куда жанобдан чиқар эди.— Бу қора тумшуқлар (ҳали йигирма миллионлик халойиқ дедингиз-а?..) лабига кесак суртиб, қора хизматимизда юришаверади. Тамом-вассалом! Қай бир президент Америка ҳабашларини озод этишга қўл урса, бошига Кеннеди куни тушади. Тамом-вассалом!..»

«Бетонзор қора ўрмонда яшашдан кечамизми, йўқми ўзи?— буниси зиёлилардан бўлсам?— Тараша қоматини икки букканича қаршисидаги қорни қаппайган жаноб франиннинг тугмасидан торта, гапидан қолмайди.— Ҳим-м... Нью-Йорк кўчаларида ҳатто қуш учсаям нафаси қисилиб ўлади. Ҳим-м... бу бетонзор қора ўрмонда туғилган ёшлар жиноятни, диёнатсизликни, нашавандликни касб қилишмоқда. Ҳим-м... Бугун газеталарда: «Бўйида бўлган тўққиз яшарлик нозанин» ҳақида хабар бор, «Олтига кирган мана бу йигитча ота-онасини ўлдирипти».. Азбаройи худо, ўқидиларми?.. Ҳим-м...»

«Джон, Джон, дейман?.. Намунча қовоғингни осмасанг, ширингинам?— дерди қимматбаҳо мўйна кийимидаги суви қочган аёл эндигина сабз мўйлови кўринган қулоғи динг, суяги бузуқ ўсмирга эланиб,— мен-чи, ўта айёр хотин эканман. Кечаги итальянча фильмдан лаб сўришининг, қиҳ-қҳ... ҳа, ширингинам, лаб сўришининг янги йўлини ўрганиб олдим. Тунда тилиннга жонгинамни пайванд айлаб сўраман, ширингинам! Менга қарагин-а...»

«Ҳа-ҳа-ҳа... Куёвтўра Вашингтон сайрида эмишлар?— дея укки кўзларини ўйнатарди ёши ўтиб қолган мешкоб жаноб силлиққина жувоннинг нозик белига қўл юборганича.— Ҳа-ҳа-ҳа... айни мақсад, ойимча! Тунни оромда кечирсакмикан? Ҳа-ҳа-ҳа...»

«Розиман... гапларингга розиман, рози!.. Ишонаман: тирик бўлсанг юрагимдасан, ўлсам — суягимда, Техасдан учган лочиним! — бу жони ҳалак жаноб ҳам тилидан гуллаганлардан бўлса керак.— Аммо-лекийин, миллий шармандаликниям олдини тўсиш керак-да. Уятмасми? Ҳар тўртинчи ҳабаш ишсиз... А? 16 дан 21 яшаргача бўлган ярим миллион негр болалар учун ўқиш ҳам, иш ҳам анқонинг тухуми... А? Ҳар олти оиладан бири кулбасиз... Америкада-я?!»

Дафъатан олағовур босилди. Залдагилар диққати қириб келган «нотиқ»да.

— Танидингми?— дея биқинимга туртиб қўйди Умид.

— Йўғ-э?! Олдинги сайловлардан бирида бор-йўғи 112 овозни кам олган кони зиён эмасми?

— Уша.

— Кучаласи президентлик дейман. Яна тиришмоқчи-ми?

— Орзуманд... лекин ҳозирча гапни дуранг қилишни маъжул кўради.

«Қони зиён» йигитчалардек сакраб стул юзига оёқ босганича панг овозда сўзлай кетди: димоғига яқин келиш амримаҳол... бутун ёлғонни ишга солсаю, тингловчиларни дарёга ҳўл олиб бориб, қуруқ қайтариб келса... Жанобнинг коммунистлар, коммунистик жамият ҳақидаги бадҳазм вайсашлари эса худди арслонга юзма-юз бўлган сўқир тулкининг аянч тақдирини эслатарди:

— Жаноблар, хонимлар! Биз шод бўлишга ҳақлимиз. Коммунистлар орасидаги ўзаро низо ўт олмоқда-я! Тўқайга ўт кетса, ҳўл-қуруқ барабар ёниши эсларингдадир? Жаҳон халқлари тарихига улар таъсирини бебурдга чиқариш, «Озод дунё» мақсадларига қанот бериш фурсати етди. Коммунистлар шохида юрса, биз гулида юришимиз шарт!..

Залдагилар, айниқса, чийилдоқ хонимлар «нотиқ»нинг бу думбул сўзларини қийқириқ билан қарши олишар:

— Америка шундайга интизор!

— Бизга айти шу одам раводан-раво!

— Президент ўзи бўлсин!..— каби садолар пода чангидан ҳам қуюқ кўтарилар эди.

— Америка халқини сариқ чақага пуллашга ҳозир, латта базми энди қизийверади, — деди Умид менга синамол назарини ташлаб.— Кетсак ҳам бўлар?

— Ажал отини ўзлари қамчилайверсинлар. Бу жиннихонадан мени тезроқ олиб чиқ, ўтинаман!

Биз «Уолдорф-Астория»дан чиққанımızда қоронғи тушган эди. Улганнинг устига кўмган, деганларидай Бродвей томон йўл солдик.

— Умид, «Известия» газетасида 20 — 25 йўллик хабарингни ўқигандай эдим?

— «Бирмингем — Бош Ассамблея — Кеннеди»ни айт-япсанми?

— Ҳа. Мулоҳазаларинг хомроқ қолипланган кўринди чамамда.

— Бултур кесилган бармоққа бу йил йиғлашдан фойда йўғу, қисқартириш, ёзилган мақолани қайчилаш ҳам эви билан-да!.. Тобинг бўлса, жижжасини, Бродвейга етканча, айтиб беришим мумкин?

— Бошла.

— Уша ташвишманд кезларда, — ҳикоясини бошлади Умид, — расмий ва ғайрирасмий Нью-Йоркнинг фикр-ёди

икки нарса билан банд эди: Американинг Бирмингем шаҳрида кечган ҳодиса-ю, Бош Ассамблеянинг навбатдаги XVIII сессияси.

— Октябрда эди, чоғи?

— Йўқ. Сентябрда. Мумкинми, фикр бўлинмаса?

— Албатта мумкин. Кечир мени!

— Бирмингем. Якшанба. Шаҳар қуёшнинг ёқимтой зарбобида, — давом этди Умид. — Ҳабаш аҳли чехрасида нечукдир мағрур тантана ва собит осойишталик. Кўзларига юлдуз қўнган, қора майиздек ширин болаларини бисотда борича ясан-тусантирадилар-да, черков томон йўл оладилар. Ахир, бугун «Болалар куни», ҳайит.

Черков ҳузуридаги кенг-мўл ибодатхона қўнғирсоч болалар билан тирбанд. Олло-таоло бандасининг, черков маддоҳининг «Бору йўқни афв этгувчи оқибатдир» мавзуидаги қироати черков гумбазидан акс-садо таратиб ибодатхонага ёғилар, ниҳол бошларни янада пастроқ эгилишга, ўт танларни андак букилишга мажбур этар эди. Гўё бутун олам тантанали сукуту вазмин қироатдан иборат. Гўё Бирмингем ҳабашлари ҳам оқ танли ирқчиларнинг найранг ва ҳақоратларидан халосу ўтган ишга саловат деганларича орзу чечаги — ҳуррият, инсоний тенглик соҳибаларига айланишган. Бугунги Америкада-я?!

Бироқ, фавқулудда, илоҳий сукут ва салобатли қироатнинг нақ ўртасига чақмоқ келиб тушгандай бўлади. Черков гумбази тебранганича иккига ажралиб, деворлари ўрнидан кўчади. Одам одамни, ота болани, эр хотинни танимайдиган хувук манзара: на қий-чувнинг ниҳояси бор, на портлатилган черков деворлари остида қолган кичкинтойлар ҳисоби ва на бечора ота-оналар фарёдининг сўнгги!

Ана томоша... «Хурриятпарвар» Америка!.. Расмий Американинг шарҳига кўра, бу шунчаки бахтсиз ҳодиса, турмуш кўргуликлари экан. Олий ирқли кимсалар битта бомба ташласа ташлабдилар-да. Нима бўлти? Хўш, ўнта-йигирмата манглайи қоралар дунёдан ўтса осмон узилиб ерга тушармиди? Америкада бундай ғаройиботлар бўлиб турмаса, биз зерикиб қоламиз, дейишади улар тиржайганларича.

— Тавба! — Умид сўзларини бўлдим чидай олмасдан. — Наҳотки, бу разил фалсафа йигирманчи асрда ҳам яшаш ҳуқуқига эга! Ҳа, афсуски, яшамоқда. Яна лоқайд мунофиқликка пул берасан!

— Ошга ўртоқ, бошга тўқмоқ, шулар. Давомини эшит. Куни эртаси, бир юз ўн бир мамлакат вакиллари, жумла-

дан, ўттиз иккиси Африкадан, жамулжам бўлган Бош Ассамблея минбаридан нутқ сўзлаган Америка президенти, инсонга чин муҳаббат, башариятнинг абадий озодлик ҳаққу ҳуқуқи, халқлар қон-қардошлиги борасида роса жавради.

Ғарб камоли — озодлик тимсоли. Шарқ айни зулмат маконимаш.

— Ёз ўйлаймизки,— дея сўз қотарди аллоб-қаллоб жамият сайроқиси,— бутун дунёда, Шарқий ва Ғарбий Европада ҳам, қадимий ва ёш давлатларда ҳам жумлаи инсон ўз келажагини, ирқий айирмачиликдан пок ва зулмдан озод, тазйиқсиз ва урушсиз ўз келажагини танлашда эркин бўлиши зарур... Барча халойиқнинг чин ҳурриятга эришувига меним имоним комил...

— Ғалвасиз каллаям каллами!.. Ойни этак билан ёпмоқчи бўлади-ю, уяти кўриниб қолганидан, дилозор—одам-безорлигидан хабарсиз бу нотиқ...— Шу пайт Умид чўнтагидан бир қоғозни чиқариб, «ўқи!» дегандай, чироқ нурига тўғрилади.

«Бош Ассамблеянинг муҳтарам Бош секретарь жаноблари,— қўлимдаги мактуб шундай бошланар эди,— биз «Вафодорларни парвариш этиш жамияти»нинг иззат-икромли аъзолари Бирлашган Миллатлар Ташкилоти сессиясига мурожаат қиламиз:

Худо ҳақи, яхшилар, айтинглар-чи, қачонгача одамзоднинг энг яқин дўсти бўлган итваччалар, кечирасиз, яхшилар, вафодорлар кўчаларда нимчасиз ва лозимсиз олиб юрилади, хўш! Бу, жониворларга нисбатан адолатсизлик, ўта шафқатсизлик-ку. Ит — вафо, хотин — жафо, деган доно Шарқ.

Қисқаси, Бош секретарь жаноблари, «Вафодорларни парвариш этиш жамияти»нинг ғоятда мумтоз таклифни, яъники, вафодорларни ҳар мавсумга хос либос ила таъминлаш масаласини Бош Ассамблея кун тартибига кириштиш ва тегишли, барчага мажбурий қарорини чиқазиб беришингизни орзиқиб кутамиз.

Тўғри, иззат-икромли жамиятимизнинг бу таклифига қаршилар ҳам бўлуви мумкин. Айниқса, коммунистлар, Иттифоқо, улар — аслида тошюрак одамлар. Агарчанди, Бош секретарь жаноблари, шундай вазият содир бўлиб, овозлар бўлиниб кетиш хавфи туғилса, майли, коммунистларга айтишингиз мумкин: бизнинг таклифимизни қабул қилсалар, «жамиятимиз» марксизм фалсафасини тан олишга ваъда беради. Ҳар нечук вафодорлар либос соҳиби бўлишса, бас!..» ва ҳоказолар.

— Васиқаси қалай?— дея кулди Умид, мени йўлга солмоқчи бўлиб.

— Ўргилдим васиқасидан!.. Қулайин десам йиғлагим, йиғлайин десам кулгим келади.

— Ошиқма. Улгурасан... Бу мамлакатда турли «жамиятлар» беҳисоб, чуқурда ачиган лойдай: «Вафодорлар жамияти», «Джон Бэрч жамияти», «Ўғрилар ҳукумати», «Фоҳишалар гурунги» каби ахлатмаконлар шу кунларда айни авжида — ойда тутам, йилда қулоч.

— Ринд табиатларига балли!

— Ана шу ринд табиатларининг оқибати 22 ноябрда ўзининг мараз башарасини ошкор этди. Америка президенти Америка зодагон разиллари — ёри бадаҳлар отган ўқдан юлдуз кўрмай жон берди.

— Гарчи тарихий параллеллар кўп вақт ўзини оқламаган бўлса-да, Умид, негадир, 22 ноябрда Далласда отилган ўқни эслашим билан 1933 йил 27 февралда Геббельс ва Геринглар томонидан Рейхстагга ўт қўйиш воқеаси кўз ўнгимда айланаверади.

— Гапларингда маълум ҳақиқат бор, албатта. Ҳар икки воқеа ҳам, айнан бир мақсадни кўзлаб саришта қилингандай... Лекин замон бошқа, ўзгарган. 1933 йилдаги Германия қайда-ю, бугунги Америка қайда... Энди-чи, коммунизм душманлари бу каби юмушлардан ой кўролмайдилар, шубҳасиз!.. Ҳа, ана, Бродвейга етаёздик. Кўзни тўрт, оёқни олти қилаверасан.

Бродвейдагилар дарёдан бир қатра-ю, офтобдан бир зарра, кун кўрганнинг куни ортиқ, келиб қол, олиб қол, шўхлигингни қилиб қол қабилда киштикорларини юритар эканлар. Ҳар ёқни чархифалак чироқлар, шаҳвоний рекламалар, мисоли «ўғил — ота-онасини сўйди», «итга ётган аёл», «беш йигит бошини олган қиз», «икки жувон — бири эр, бири хотин», «фоҳиша ва доллар» сингари киношиорлар воситасида жирканч, ҳаёсиз омилликлар, падарфурушу неварахарид тadbирлари булоғининг кўзи катта очилган. Ҳезалакчалиш йигитлар, кун кўрмас ерларини ҳам ошкор этгудай қичиқ жувонлар, кўкнорию нашавандлар, каззоблар, олғирлар, юлғичлар, хуллас, одамийликни унутганларнинг бариси шу кўчада экан.

Биз «пайғамбар»лар манзилидан чиқиб қолдик. Исо пайғамбар либосига ҳимраниб олган кимса атрофига ўн-ўн беш лақмани йиғиб, «оташин» нутқ айтмоқда: «Ҳой, бандалар, мен Исо пайғамбар бўламан. Парвардигори олам олдиларидан келдим. У олий зотнинг мўътабар сўзларини келтирдим. Сизларга парвардигори олам дейди-

ларки, эсларинг борида коммунистлар тагига сув қуймоқ — қарзингиз ҳам фарзингиздир!..»

Нарироқ борсак, унда ҳам одамлар уймалашган. Ҳалигиси дароз пайғамбар эди, буниси эса юмрондек ерга тортган, юм-юмалоқ пайғамбар: «Бандалар, сизлар у даҳрийнинг алжишларига қулоқ солсангиз, гуноҳкор бўласиз. Негаки, Исо пайғамбар у эмас, мен бўламан. Сизларга арши аъло маконидан чин сўзларни мен келтирдим. Тингланг!..»

«Пайғамбар»ларнинг қулоқни батанга келтирувчи шанғи овозларидан узоқлашиб улгурмаган эдикки, қаршимиздан чиққан алвасти аёл менга ёпиша кетса бўладими: «Вой, вой ўлмасам, — дея мени эркалашга интиларди у, — унутдингми, эсингдан чиқардингми, севарим? Беш юз йил олдинги кечани, лаззатли тунимизни... бевафолик қилма, мана бу мегажинларга ўхшаб... Қучоғингни оч, ўтли бўсалар, шўх-шўх ашулалар келтирдим.. Хушхўр ўйнашганим...»

Яхши ҳам ўйинга тушиб кетди-ю, бизни ўз ҳолимизга қўйди. Одамни дилхаста айлагувчи бундай ҳолатлар ҳар қадамда. Мана, яна бири. Икки кўзи кўр негр, устида Америка солдатининг йиртиқ-ямоқ кийими, скрипкани йиғлатмоқда. Кўксида икки қатор орден ленталари тизилган. Ёнидаги қизчасининг аянч кўзлари одамлар қўлида.

«Қамоли эҳтиромим сизларга, болаларим, — дея бизга яқинлашарди нуроний, лекин кўзлари бежо она, қўлидаги кувачага бизнинг диққатимизни торта: — Бу кувачада соф ҳаво бор. Сизларга аталган. Олинглар!.. Мана бу гадей-топмас Бродвейда димиқиб қоласизлар. Олинглар, кувачада соф ҳаво... Сизларга...»

Жоним ҳиқилдоғимга келди. «Асти қочмаган — нормард» деганларидай, тўғри келган таксини ушлаб, меҳмонхонага қайтдик. Умид оғзига сўк олгандай жим. Мен ҳам гап очмадим. Шу зайлда ўз хоналаримизга тарқалишдик.

Бош оғриғидан қутулиш ниятида душга тушиб, ўзимни ўринга ташладим. Қани энди уйқу босса-ю, саёҳатимиз энл тоши кўнгилдан кўтарилса... Аммо, хаёл бор жойда уйқуга йўл бўлсин? Қочади-кетади. Ахийри бўлмади. Умид хонасига кириб бордим. У ҳам бедор: ўзи ўрнида-ю, ўйчан кўзлари шифтда.

— Ухлаёлмадингми? — сўради Умид вазиятини ўзгартмасдан.

— Шунча зўрласам ҳам келмади.

— Бора-бора кўникасан, бу нордон таассуротларга...

— Сен-чи? Кўникмапсан-ку. Кўзларингда маъюслик?

— Зийраксан, Акмал. Қизиғи шундаки, ифлос ҳаёт тутунини кўрсам-да, хаёлим гулда, тозаликда бўлади, Айниқса, ўтмишдаги бир тарих тинчлик бермайди.

— Мен биламанми?

— Йўқ. Бехабарсан.

— Сирми?

— Гард юқтиришни истамаганим учун сенгайм айтганим йўқ.

— Ундай бўлса, майли, айтма.

Шундай дедиму, лекин дўстимдаги бир ҳолат мени ўйлантириб қўйди.

— Билсак? Тоқ юришинг...

— Уф-ф-ф... тотли кечинмалар нашъаси,— дея чойшабини очди Умид.— Кел, ёнимга кир. Агар жиллаям ҳалақит, савол бермасдан тинч тинглашга ваъданг бўлса, майли, сўзлайин. Чидайсанми?

— Ваъда?— дея унинг ёнига кирдим. Бир фасл жимлик чўкди. Сўнгра Умид сўзга кирди:

— Акмал, сен йигит умрининг энг нодир фаслида жамол кўрсатмиш, нишона бермиш гулғунча — биринчи севги илҳоми ва ёки заҳрини чекканинг борми? Сени-ку, билмадим, аммо мен нашъасиниям, заҳриниям тортганлардан.

Хабаринг бордек эди? Ун саккиз ёшларимда бедаво касалга дучор бўлиб, жар ёқасида қолдим. Мени Шоҳимардон санаториясига жўнатганларида ўзимда бор-йўқ ҳолатда эканман.

...Бир палла санатория палатасида сал енгил тортсам бўладими. Бошим тегирмонтоши, аъзойи вужудим ёнмоқда эди. Дилим худди исканжага олинган бир парча чўғ темир, ҳадемай муздек сувга чўқади-ю, «писс» этганча сўнади. Кўкракни айтмайсанми? Гижиллагани-гижиллаган, тузоқдаги бедана каби жонсарак. Ҳаво, бутун коинотни тутиб ётган ҳаво мен дарди бедавога етишмаса-я. Эсиз навихол ёшим, шариллоқ урилган бошим, бошгинам... Эсиз она ҳаваслари, йигит орзулари, тотли умидлар...

Очилмасдан толиққан кўзларим (юлдузи аллақачонлар офтобда қолиб ўчган чит мисол хиралашган бўлса ажаб эмас) ланг очиқ дераза ёнида қад кўтармиш арчага, кўм-кўк арчалар сафига, ипак-ипақ баҳор булутлари орасидан қорайиб тўш керган тоғ чўққиларига қадалар экан, ҳасадим қайнар, хўрлигим ошиб-тошар эди. Дўлана-дўлана йўрғаламиш қайноқ ёшнинг шўртак таъми пўрсиллаб кетган лабларимда сезилар, яллиғланган тилимни ачитар эди. Назаримда бўз йигитлар сингари саф тортган ям-

яшил арчалар, оёғи ерда-ю, боши фалакка туташган сер-виқор тоғлар меним бу ҳолимдан заҳарханда қаҳ-қаҳ ургандай: эй ўғлон, куч қайда, бурч қайда? — таънасини ёғдиргудай.

Нимаям қила олардим? Кулсаям, таъна тошларини от-саям ҳақли. Кўклам ёмғири жамолини очган сабз арча-лар қайда-ю, мен ранги заъфарон қайда? Мислсиз қудрат, мўъжиза тимсоли бу метин қоялар қайда-ю, илигини сил касал қуритган мен нотавон қайда?!

Жаҳон харитасининг бир нуқтаси Фарғона водийси ила банд: ери — олтин, суви — шарбат. Одамларига қарамай-санми? Қайроқдек пишиқ одамларнинг бағри бутун, қўли гул, дилкаш, оқилона оналари чаккасида райҳон. Меҳнат офтобиде тобланган қалқонтўш йигитлари дастида соз. Ҳил-лал қош, бодомқовоқ қизлари эса чирой, нафосат чашма-си. Бу водийнинг қоқ пешонасида, тизма тоғлар ҳалқаси-нинг аини марказида Шоҳимардон ерлари қулоч ёзган. Биласан: қиёс қиладиларки, агар Фарғона водийси бир латиф нозанин бўлса, Шоҳимардон унинг гул барги каби хушбичим лаблари устидаги ҳусн — хол эмиш; агар Фар-ғона водийси обиҳаёт дарёси бўлса, Шоҳимардон бу дарё-га жон киргизган обишарбат булоғи эмиш. Бу, албатта, муболаға, лекин чин, толиб айтилган муболаға: элу юрт севади-ю, муболағалар тўқийди, кўкларга кўтаради ўз хо-ки-покини. Шоҳимардон ором, шифо манзили дея, мен хастага мақтаган ерлари шу экан-да, деб ўйлардим. Бу жойларни кўрмаган бор, кўрмаслик ор, деганлари эс-эс хотирамда.

Ўйларим силсиласида талай дақиқалар кечди шекилли. Тимкўк қирлар нимолтин ранг олди. Бутун олам азамат қоя ортидан ўрмалаб кўринган қуёш нурида эркаланмоқ-да эди. Ҳаёт ёғдулари меним орзуларимга ҳам қанот боғ-лар, фикримни тезларди. Дейман: қани энди мажолим бўл-са-ю, қуёш баркашини ана шу зўр қоя устида қарши олсам. Сўнгра, югура-ела қучоқ-қучоқ чечаклар терсам. Саҳарнинг ўзидаёқ қоринлари тўйган оҳулар, қўй-қўзилар орасида кезсам. Тош остига бостирилган равочларни излаб топсам-да, майсалар тўшагида ағанаб-ағанаб баҳор таро-ватини сўрсам. Кўнгил не лаззатларни тусамайди? Яна ҳамал-амал фаслида-я?!

Кайфиятим кимларнидир мен ётган хона томон шошил-ган дукури билан бўлинди. Ўз ҳоли-асроримдан уялганим-данми ёки менга маълум, берилажак эзма сўроқлардан без-ганимданми, улар яқинлашган ҳамон кўзларимни юмиб олдим.

— Уйқуга толипти. Ешини билдингизми, Любовь Николаевна?— бу кела қўл томирларимни текширишга тўтинган врачанинг вазини, оҳангдор нафаси эди.

— Атиги икки ўнга кўрипти,— жавоб берди майин овозли ҳалиги аёл.

— Йигирма? Ҳм... Еш экан. Касаллик тарихи?

— Икки-уч йил нари-берисида.

— Қон таркибини текширтдингизми?

— Ҳа. Таркиби хунук.

— Бадани ўт ичида, аммо дилининг қуввати чакки эмас.

— Шу ҳисобига яшамоқда.

— Агар шундай экан бирдан-бир чора, Любовь Николаевна, қон қуйиш.

— Ҳайронман. Бектош Отахонович, кўтарармикан?

— Дадил бўлинг. Организми ёш, ажаб эмас, жilовини бизга тутқазса!

— Кошки эди.

— Исми нима экан?

— Умид... Умиджон!

— Умид... Ҳўб от қўйишипти. Тўхтанг... тўхтанг-чи, мен бугун Тошкентдаги бир дўстимдан мактуб олган эдим. Мана! Ҳа-а... Умид! Худди шу йигитча ҳақида. Марҳамат, ўтиринг! Уни сизга ўқиб беришим шарт. Касал тарихи кафтингизда бўлади... Йигитимиз уйқуда, шу ерда ўқисак ҳам бўлар?

— Қизиқ. Ишларимиз ўнгидан келмоқда-ку, Бектош Отахонович.

— Меҳнатингиз ҳам зое кетмас!

Кейинги икки йил мобайнида беҳузур умрим касалхоналарда, оқ либос кийган кишилар муҳитида кечгани учун бўлса керак, уларнинг ҳаракатларига, суҳбатларига бефарқ қарайдиган бўлиб қолдим. Минг қилсалар ҳам саломат одамларнинг дарди бедаво касал ҳол-аҳволини, кечмиш-кечирмишларини қалбан англашларига, ҳамдарад бўлишларига инонмай қўйдим. Ваъда берадилар — натижа йўқ, ишларинг кушойиш топиб, тузаласан-кетасан дейдилар, мен эса кундан-кун ўзимни жар ёқасида сезмоқдаман.

Бугун ҳам тепамда турган бу икки кимсанинг (бири профессор, иккинчиси врач экан) тақдиримга оид мулоҳазаларига қиттак ҳам қизиқсинганим йўқ. Тезроқ кетишларини, жим қўйишларини истардим. Лекин бир нарса мени ҳайратга солди: улар муомаласидаги том ҳурмат, мўътадиллик, мулойимлик... Бектош Отахонович сўзларидан бол

томарди. Любовь Николаевна жавобларидан эса шира-
шарбат оққандай.

Зимдан, ўғринча, олдин Бектош Отахоновични, ундан кейин Любовь Николаевнани қизиқсиниб кузатдим. Профессор 40—45 ёшларда бўлса керак. Сермулоҳаза одам кўринади. Чеҳраси очиқ. Пешонасини кесиб ўтган уч йўл — кўпни кўрганлигидан, пасту баландни билганлигидан далолат. Врач Любовь Николаевна эса 30—32 ёшларни кечирган, мулойим хотин. Икки юзидаги мўъжазгина кулгичи унинг бекаму кўст оқмағиз чеҳрасига доимий табассум тамғасини босгандай.

Шу орада улар дераза яқинидан жой олишди. Бурнимни жийирганимча кўзларимни чирт юмдим.

«Бектош, қадрдон дўстим,— мактубни ўқий бошлади профессор,— талай вақтдан буён хат ёзолмадим, кечир! Ташвишларим кўп бўлди, қийналдим. Москва остонасидаги жангда қаттиқ яраланиб Тошкентга қайтишга мажбур бўлганим етмаган экан. Ноқобил укам Умиднинг бетийиқликлари руҳий азобимни тошириб юборди...»

Ҳамхоналарим ўткир назарлари мен «ноқобил»га тикилганини сезардим. Бектош Отахонович ўртага сўз қистирди:

— Ҳазилкашлар бизни ялакат данак дейишарди. Ҳалиги жангда у кўкрагидан, мен бошимдан ўқ едик. Ирода-си метин йигиту кўнгил бўшлиги бор, таъсирчанроқ.

— Садафсиз дур, тикансиз гул бўлмайди, профессор.

Жавоб ўрнига, мактубнинг давомига тутинди Бектош Отахонович:

«...Ҳар эсингда бўлса, укам Умид ҳақида гапирган эдим. Биз икки ғирт етиммиз. Фарқ шундаки, мен ота-она меҳрини, тобу тоқатини бир оз бўлса-да, кўрганман. У эса темир қанотлигида етим қолган: отаниям билмайди, онаизориниям танимайди. Уқиб юрган кезларимда у ўзгалар эшигида қолиб кетди. Дастёрчилик кўчасида чекмаган машаққатлари бўлмаса керак.

Ниҳоят, укамни ўз бағримга олиш имкониятига эришдим. Мен ишлардим, Умид ўқирди: тинч, тотли кунлар, ака — шод, ука — бахтиёр...» .

Мактубдаги бу сўзлар мен ғамзадани бир ўтга ташлар, бир сувга солар, чиндан ҳам, кошки, ўша кунларим айланиб келса?.. Мактабдан қайтиб акамни кутардим. Келиши билан, декчани осиб, таом ҳозирлардик. Сўнгра у китоб мутолааси билан банд, мен дарс тайёрлаш билан машғул бўлардик. Якшанбалари-чи? Бирга сайр қилардик: меним болаликларимга шерик бўларди акам, акажоним... ўша кунлар қайда?

«...Савдои муҳаббат, мени-да ўз йўлига солди,— мактубни ўқимоқда эди профессор.— Уйландим. Онламингизга яна бир одам қўшилди. У кишининг менга қадрдон умрдош, Умидга мурувватли она бўлишини истардим. Ваъдалар ҳам шундай эди. Бироқ, истақларим ўзининг тескарисига айлана борди. Умиднинг теран кўзларида бир вақтлардаги мунг аломатлари, менга нисбатан нечукдир совуқлик ҳолатлари сезила бошлади. Бунинг устига, хотиним ҳам Умидни менинг меҳримдан узоқ тутишга интилгандай ҳаракатлар қилар, юрагимга ғашлик солар эди. Кейинча пайқасам, аёлнинг бағри торроқ, кўнгли хижил, феълида талайгина худбинлик қуйқумлари бор экан. Эсиэ!..»

Койидим. Софдил кишилар ҳақида сабоқ беришга, яхши фазилатлар уйғотишга мажбур бўлдим. Бироқ, ўзинга аёнки, фурсат танг келиб қолди: Ватан уруши бошланишининг эртасигаёқ сафарга отландим. Иккисидан қилган бирдан-бир илтимосим — иноқликни, одам меҳриғиёсини бой бермаслик бўлди. Лафз бир — одамлик ҳам бир, дердим. Чунки Умид ҳали норасида бола. Кўнглини синдириб қўйиш ҳеч гап эмас. Ўзинг яхши биласанки, бундайларни майиб қилиш осону тўғри йўлга солиш машаққат. Хуллас, жўнадим...»

«Жўнадим» эмиш. Айтишга жўн. Укангиз аҳволи не кечди? Танҳо қолдим. Яна ким билан деиғ... Кўнгли тош аёл билан-а! Хотинингиз ғайирлиғи, укангиз чарслиғи бошингизга бало бўлди, акажон.

«...Фронтдан қайтиб келсам,— хат давомини ўқир эди Бектош Отахонович,— Умид йўқ, уйдаям, мактабдаям... кўчага чиқиб кетипти: ўзи саёқ, қилмиши бетийиқлик, ўртоқлари ўғри-каззоб болалар. Қидира-қидира зўрға ушлаб олдим. Тавба, одам ҳам шунчалик ўзгарар экан. Мўмин-қобил, соғлом Умид ўзининг астарига айланган: турқи совуқ, кўзларида дайдилик тикани, ранги синиқ, елкаси чиққан, тез-тез йўталишини қўймас...»

Акажон, кўп ноқобилликларни ишладим, лекийин ўғирлик қилганим йўқ. Тўғри, дайди болалар даврасига тушиб қолдим. Оч-яланғочлик ўз ишини ўмарди. Упкамни совуққа олдириб қўйганим учун аскарликка ҳам яратмадилар. Уйимизга қайтишдан, хотинингизнинг заҳар сўзларидан, илон кўзларидан дайдилик афзал эди менга. Бу занғар сил касал ҳам ўз вақтида ишини бажармади: ўлардим-кетардим. Ёмонлик билан чарслик мени синдирди. Синдирилган ниҳол қайта кўкармас, ё чўкиртак, ё қинғир-қийшиқ дарахт бўлиб ўсар. Ундай бўлишни, сизнинг беғубор кўнглингизга тинмай озор бера беришни истамайман, ҳалиям ўлимимга

розиман. Акам ҳам, отам ҳам, онам ҳам сиз! Ноқобил укан-гизни кечиринг, акажон...

Шу тобда аҳволим оғирлашиб, ўзимдан кетибман. Акам хатларини нечук тугатдилар; Бектош Отахонович билан Любовь Николаевна қандай қаноатга келишди — менга номаълум қолган эди. Эртасидан Любовь Николаевна қон қуйишни бошлади. Қани энди бегона қонни кўтаришга менда мадор бўлса? Ҳолсизликдан иситма кўтарилар, жоним бераҳм қийноқда, ўлим талвасасида. Бу азоб ниҳоятини чақираман, куним тезроқ битишини истайман, бошимда парвона Любовь Николаевнанинг юзларига қаролмайман. «Меҳнатингиз ҳам зое кетмас», эмиш... Ахир, муз устига итқитилган балиқ ўзини моматалоқ қилиб қанчалик уринса-да, бирдамас-бирда тарашадек қотиши бор-ку...

Намозшомгул жамол кўрсатиш пайти бўлса керак. Ана кетдим-мана кетдим ваҳимасида ётар эканман, шундайгина деразам остида бир ёш нарсанинг тоғ жилғасини эслатувчи кулгиси эшитилса бўладими! Вужудимни заҳар босди, бу мегажин мендан кулмоқда, дердим. Қўнғироқ кулги талайгина узоқликдан иккинчи бор эшитилди. Даб-дурустан, шу тобдаги нафрат ҳисларим қизиқсиниш билан алмашса, ким экан, бир кўрсам, қиз бола кулгиси ҳам шунчалик беғубор, тип-тиниқ булоқ кўзида ўйнаган шабададай шўх бўлар экан-а? сингари саволлар бошимни пармалай бошлади. Шу-шу эртаям, кечам қулоғимни динг қилиб ҳалиги кулги эгасининг шарпасини кутиш менга одат бўлиб қолди.

Бетийқлик кўчаларида саргардон кезларимда кўп номаълумчиликларни ишлаганман, билиб-билмай. Қўлимдан ўтган қизлар ҳам бўлишган. Аммо кўзи сузуклар билан бўлган муносабатда «оҳ-воҳ»га бориб етиш биздақангилар фалсафасига ёт гап эди. Энди-чи? Қайси бало урди мени? Ўзини кўрмай-билмай туриб, битта кулгисига шу қадар бино қўйиш! Еки бу ҳолатим ҳам ўлим ёстиғида ётган кишининг чучмал хаёлотимикан?..

— Ҳой қизгина! Қалдирғоч?.. — бу — Бектош Отахоновичнинг менга таниш овози эди.

— Лаббай, профессор! — берилган жавобнинг майин пардалари мени шайдо қилган кулги соҳибасига тегиш цафас эканига шубҳам қолмади. Исми Қалдирғоч экан. Кулгиси тиниқ, шалдиरोқ булоқ нафасини эслатганди. Исми Қалдирғоч-а! Зангори осмонда кўкрак керган, шамолдан тез учмиш қуш жамолини кўз олдимга келтирдикўйди. Хўш, кулгиси жондек ширин экан, овози насим каби майин экан, исми ажаб топиб қўйилган эканку-я, бироқ қад-

ди-қомати, қошу кўзлари қандай бўлса, ақли расодир, табиати тоғ жилғасидек шўх кўринади,— деган ўйларим менга тинчлик бермас, мени дераза томон тортар, тур ўрнингдан, бир кўриб олсанг-чи, далдасини берар эди.

Тўхта-чи, — фикрим бойлоқдаги тойчоқ каби нотинч.— Бектош Отахонович уни ким деб чақирди: «Ҳой қизгина! Қалдирғоч!»— деди. Бегонагаям, хотинигаям бундоғ муомала қилмаса керак эди. Қизимикан?.. Ҳа-а, қизидир. Унда нега Қалдирғоч: «Лаббай, профессор!» жавобини қилди экан. Қизи учун андак ўхшамаганроқ (овозидаги майинлик ва мойиллик ҳам шундан нишона-ёв) жавоб...

Шу зайлда кунларим ўтаверди. Оёққа ҳам босдим. Дераза олдида туришга қаноат қилмай, санатория хиёбонига чиқишни ҳам одат қилдим. Бектош Отахонович билан Любовь Николаевна ўзларида йўқ хурсандлар. Гўё доридармонлари наф қилган эмиш. Менинг борлиғим-йўқлиғим эса фақат бир мушкулот билан банд: Қалдирғоч кулгисини эшитсам, гоҳ шўх, гоҳ ҳазин юришларини кўрсам, яқингинасидаги ҳаводан нафас олсам. У албатта, ҳеч нарсадан хабарсиз, мендек ранги заъфарон, сояда ўсган ўт каби нимжон нарсадан ҳазар ҳам қилса ажаб эмас.

Қалдирғочни узоқдан, зимдан бўлса-да, кузатганим сари таажжубим, меҳрим ошар, жумбоқ саволлар сони кўпаяр: танҳо юришни, бирон нарсага, айниқса, гулчечакларга тикилиб ўлтиришни, тинмай китоб ўқишни севади. Баъзан кулиб тўймайди, баъзан ўйга толиб қонмайди. Қаёнларгадир йўқ бўлиб кетишини қўймайди. Қалдирғоч рассом қиз экан. Кунлардан бир кун мен унинг мольбертини елкалаб «натура»га отланганини кўриб қолдим.

Тоғ баҳорининг ўша оромбахш кунларидан бирида жудаям энгил тортиб ўрндан турдим. Апил-тапил нонушта қилиб хиёбонга тушсам, энгилгина кийинган, мольберти елкасида, тоғ сари йўл олган Қалдирғочнинг қораси кўришиб қолди. Таваккалига, менам қизнинг изидан тушдим. Кўп юрилди. Тоғ киндигига кўтарилдик. Қалдирғоч бир сада дарахти соясида тўхтаб, мольбертини ўрнаштирди, сумкасидан чиқазган бўёқларини бир-бир териб чиқди-да, кўзларини тоғ чўққисига қадаганича илҳомга берилди. Мен эса Қалдирғочдан талайгина нарида, кўриб қолса учиниши мумкин хаёлида, бағримни майсага бердим. Ўзимча, айтилган вазиятимни барра қўзичоққа кўз тиккан оч бўрига қиёслардим.

Бир парча қора булутнинг якка бўталоғи (адашиб қолган!) ҳисобга олинмаса, осмон шишадек тамомида бе-

ғубор, борлиқ сукут пинагида. Оқ, сариқ, пуштиранг чечаклар билан безалган кўм-кўк майса бўйлаб елган шабада табиат осойишталигини ўраб-чирмашга шошилар. Йўталиб юборишдан қўрққанимдан дастрўмолчамни оғзимга босдим. Ё тақдир, шу ҳолатнинг ниҳояси бўлмаса, дунё-дунё хаёлга чўмган рассомнинг ўйлари бўлинмаса, дейман. Мен ҳам фикран, бўйчан бу қизнинг тенгсиз қадди-қоматини, чиройини дил кўзгусига кўчириш билан бандман. Афсуски, кўзларини кўролмайман, орамиз узоқроқ.

Дабдурустан момақалди роқ галдур-гулдур кўчса, яшин чақнаса, жала-ёмғир савалай кетса бўладими? Мундай қарасам, ҳалиги бир парча қора булут адашлари билан оламга доврўғ солиб карвон-карвон кўчмоқда. Тоғ ҳавоси—сел дарёси, деганлари ҳақ гап. Қалдирғоч, ҳурккан кийикдай ўзини дарахт ҳимоясига олар чоғида, мен томон ўгирилиб «бу ёққа келинг» дегандай ҳаракатлар қила бошлади. Оббо, шарпамни пайқаган экан-да. Қиз боланинг оҳудан ҳам сезгир бўлишига энди ишондим.

Оёққа босганимни биламан, қарс-қурс чақнаган яшиннинг найзадор алангаси кўзларимни қамаштирди, қаёндандир пайдо бўлган шамол тўлқини кўтариб ерга урди мени. Яна сакраб оёққа босдим. Кўзларимга ишонмайман: сада дарахтдан фақат бир қулоч чўкиртак қолипти, холос. Яшин доврўғи Қалдирғочнинг устки кийим-бошини ҳам юлиб-юлқиб нимяланғоч қилиб кетган, зулфи шамолда паришон, баданини ёмғир ювмоқда. Олдига борайин десам — ўзимдан қўрқдим, уялишидан андиша қилдим. Қараб туришга эса сабр-қарорим йўқ заррачаем, қалт-қалт титрайман, тишим-тишимга тегмайди. Ўзимни ерга отиб урдиму бошимни ўраб олдим. Бир вақт қарасам, Қалдирғоч — тоғ оҳуси бошимда турипти. Нимяланғоч-а! Кўзларида (ё тавбангдан, кўзлари чўлпон экан) даҳшат ва илтижо ўти. Сакраб туриб, устки кийимимни, шимимни ечдим-да, қарамасдан унга узатдим.

Йўлга тушдик. Сўз ортиқча эди. Кўзлар ерда. Санатория хиёбонининг айри йўлкасида индашмасдан ажралишдик. Омади келганлардан эканмиз дейман, бирон кимсага йўлиқмадик. «Толенингдан аканг, сал бўлмаса дoston қилишарди бутун санаторияга».

Палатага қорамни олишим билан Любовь Николаевнага дуч келсам бўладими:

— Балли... Шалаббо-ку?— деб кўз тикди менга.

— Ке-чи-ринг! Жалада қолдим.

— Тезроқ ечиниб, ўришга киришг!

— Хўп.

— Елкангизни беринг-чи, спирт билан қиздиришим шарт.

— Хўп.

— Қалдирғоч ҳам биргамиди?

—...

— Умиджон?

— Ҳа.

— Бектош Отахонович ташвишда эдилар... Хайрият... У кишидай одамни ташвишга қўйиш айб! Дунёда камдан-кам учрайдиганлардан.

— Любовь Николаевна, сизга ўхшаганлар-чи?.. Кўпми?

— Албатта! Мен атиги шогирдман. Бектош Отахонович билганларининг юздан бириниям билолганим йўқ ҳали... Ана шундайлардан ибрат ола билишнинг ўзи бир фазилат бўлса керак... Энди бирон соатча ўриндан қўзғалмайсиз. Хайр!

— Раҳмат, Любовь Николаевна.

Кун қандоқ ўтди — билмадим. Кечки таомдан сўнг палатага кирсам, каравотимда Қалдирғоч устидаги кийим-бошим турипти: ювиб-таралган, дазмоли шай, майин атир бўйи димоғимга гуп-гуп урарди. Кўрдиму юрагим сабр қинидан кўчиб, ҳаловатимдан бутунасига ажрадим. Ергаям, осмонгаям сизмайман, туни билан кўзларим бедор, хаёл, хаёл... Кўнғир киприклари ҳимоясидаги чўлпон кўзларида чақнаган даҳшат ва илтижо чиройининг жилоси, тараш-яраш қадди-қоматининг гулдай тоза, жон олгувчи ҳавоси хаёлимдан, кўз ўнгимдан бир дақиқа кетмайди. Қалдирғоч сингари расо қизлар, чўлпон кўзлар севгиларини ерга ташламайдилар, албатта. Мен киму у ким!.. Чапани, ўқимаган, сил касалига дучор нотавонман, дея бир йиғлаб, бир овуниб тунни зўрға оқартирдим.

Қорасини кўрсатармикан ниятида азонлаб хиёбонга отилдим — дараги йўқ, куни билан кутдим — кўринмади. Яна бир уйқусиз тун бошимдан гала-гала нотинч ўйлар кечди. Нонуштадан сўнг хиёбоннинг энг тўридаги ўриндиқ-қа чўкиб, яна хаёлга толибман.

— Умиджон ака! — бу унинг нафаси эди. Хаёлми, ҳақиқатми? Бирданига ажрим этолмадим. Шундайгина ёнимдан жой олган. Кўзларида уятчан кулги. Айниқса, «Умиджон ака» деганини айтмайсизми? Лабларидан, овозининг пардаларидан шарбат томади-я, — Яна тоққа чиқсакми-кан?

— Уша қора булут кўринса — чиқардим-ов.

— Уйингиз хом. Тарих қайтарилмас... — деди-ю, ижод дардига кириб кетди у. — Ўтган кунги манзара — осмон

безовталиги, чақмоқ, жала, яшин урган сада чўкиртагининг ваҳший гўзаллиги ҳануз кўз ўнгимда. Агар ўшанга жижжа ўхшаш ҳолат яратолсам... қанийди... Кеча бутун кун уриндим, чиқмаяпти. Ўзи шундайгина кўз ўнгимда-ю, аммо мольберт ёнига борсам, оёқ-қўлим титрайди... Бу нимадан бўлса-а, Умиджон ака?

— Билмасам. Унақанги сирларга тиш ўтмайди,— жавобини бердим. Шуям иш бўлди-ю. Тоғу боғ: мен нима кўйдаману Қалдирғоч нима хаёлда.

— Бу ўзингизга туҳмат-ку!— дея фикримни бўлди Қалдирғоч.— Табиатни севишингиз...

— Севишга-севаманку-я, аммо тасвирини қилишда ёки сиздай суратини олишда кесакман.

— Киши дилида дард яшаса — бўлгани. Мурод — меҳнатга боғлиқ... Бу сўзлар меники эмас, профессорники.

— Кимники?.. Профессорингиз ким?

— Ким бўларди? Бектош Отахонович-да!

Қизгина қўзғалди. Керик қовоқларида ғалати бир сир, ташвиш аломатини сезгандай бўлдим. Таваккалига яна бир луқма қистирилди. Сўраб қолдим:

— Дадангизми?..

— Оқсой билан Кўксоёни кўрганингиз борми?— Бу аллақачонлар йўлга тушворган Қалдирғочнинг жавоби эди. Қизиқ. Нега тўғри жавоб бермайди. Паришонлик-данмикан?..

Орқасидан эргашдим. У олдин, мен кетин Шоҳимардон қишлоғи сари йўл олдик. Пастликка қараб кетган сўқмоқ йўл кийик сингари сакраб бораётган Қалдирғоч ҳаракатларини тезлатар, мени-да, елкаларимдан итарганича унга яқинлаштирар, ғир-ғир шабада қурғур эса йўлдошимнинг гултам бўйини ўғирлаб, димоғимга келтириб урар, баҳримни очар, аъзойи баданимни қитиқларди... Назаримда, шу ором шабадаси бор касалимни олиб кетгандай: гўё мен сонпа-соғ одам, орзу-ҳавас билан тўлиб-тошган, севги хабари билан маст йигит. Қалдирғоч, Бектош Отахонович, Любовь Николаевна каби кишилар назокати безори Умиднинг дайди табиатини кўкка созуриб, одам бўлиш, яхши ният йўлида яшаш мақсадларини кўнглига жо қилса ажаб эмас. Енгишим, синиқ руҳимни енгишим, яхшилар қаторида ҳаёт кечиримиз шарт! Севгим, биринчи севгим. Кўзлари чўлпоним...

— Вой, Умиджон ака!— дея йўл устида қолган Қалдирғоч қошига шошганимча етиб бордим. Бир оёғидан тирқираб қон оқмоқда, ранг-қути қоғоз дейсиз.

— Нима қилди?

— Ана у тош устидаги кундага қаранг-а... Чўкиртаги шиплагимчи йиртиб оёғимга кириб кетди чоғи... Оғриғига чидаб бўлмайли.

— Ҳозир... ҳозир, — деганимча, Қалдирғоч оёғидаги шиппак билан пайпоқни еча, чўкиртак зирапчасини тортиб олишга киришдим. Бироқ чуқур ботган экан. Қўл билан иложини қилолмадим. Шунда, чирқирашидан сабр-қарорим тугаб, тишларимни ишга солганимни, тирқираб оқмиш иссиқ қонини қулт-қулт ютганимча азоб сабабини суғуриб олганимни, жароҳатини пайпоғи билан танғиб боғлаганимни биламан. Ё тавбангдан! Бундай боқсам, тизсамда шиндаванда рассомлар хўбам топиб ишлашган рисолалардаги беқ., ранги шафтолининг гулидай нимқизғиш — ниммомиқ., табиат худосининг паранг рандасидан ҳали замонгина чиққан десам, хатоси бўлмас.

— Умиджон ака, яқинроқ келинг. Оғзи-бурнингиз қон. Артиб қўяйин-а!

Бу нидо, қиз бола устомонлигимни ё меҳрибонлигимни — билолмадим, темирдай қизиган баданимдан совуқ тер чиқариб юборди; қанот тизгинини аллақачонлар узиб қочган ҳиссиётим жиловини зўрға қўлга киритиб, инсонликни (ҳайвоний ҳирс тантанасига қилча фурсат қолганди) бой бермадим. Бу чин муҳаббат, ўғил бола кўксига бош кўтарган биринчи муҳаббат савдоси бўлсамикан! Йўқса, аввалги кезларим бўлсам, айиқ сингари йиртиб ташлардим...

Шу йўсинда Шоҳимардон қишлоғига тушиб бордик. Икки тоғ этагида, жуфай сой ёқасида ўз маконларини яратган шоҳимардонликлар чиндан ҳам табиат болалари эканлар. Қайга боқманг — беқиёс гўзаллик: сувдаям-тошдаям, боғдаям-тоғдаям... Бир-бирига қарама-қарши икки ясси тоғ устидаги манзил — кўҳна мачиту Ҳамза қабри гўё ҳануз ўзаро мунозарада. Лекин бор ҳақиқат «бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» томонида эмас, балки «Яша, Шўро» тарафида эканини ҳар қадамда — қариялар пешонасиданам, ёшлар кулгусиданам, гўдаклар тамшанишиданам, қуёшнинг ярқираши-ю, сувнинг шарқирашидан ҳам пайқаш қийин эмас.

Биз қишлоқнинг кафтдек майдончасини кесиб ўтдикда, икки сой туташадиган манзилдаги харсангтош устидан жой олдик. Ажаб манзара.

— Қаранг-а? — Қалдирғочнинг майин овози хаёл, сир тўлқинида сузарди. — Мана бунини Кўксой дейдилар, бунини Оқсой, осмон каби зип-зиллол бу сой оқимини баланд тоғлар тўшида қайнаган Кўлиқуббондан олармиш.

— Осмон ранги-ю, қуёш тафти шундан денг?

— Ҳа. Буниси эса оқсоч она тоғлар чўққи-чўққисида ярақлаган музу қордан...

— Она сутининг ўзгинаси-я!

— Ҳа,— қошлари чимирилган Қалдирғоч сўзида давом этарди.— Халқ нақлига кўра Кўксой — баҳодир йигит, Оқсой — жамила қиз эмиш. Бир-бирига интилган икки оташ қалб. Тунда кезган тўлин ой, шамолдан тезучар оҳулар ўртада элчи, севги элчиси вазифасини ўтаркан. Висол қа-ноати, дийдор кўришув ғайрати иккисини ҳам йўлга со-ларди. Тоғу тошлар бағрини ёра-ёра йўл очганларича, севишганлар ниҳоят шу манзилда учрашадилар. Умиджон ака, разм солинг-а?

— Нимага?

— Учрашув пайтидаги савдога.

— Тушунмадим. Қандоқ савдо?

— Икки сой учрашади-ю, лекин бирдан қўшилиб-қову-шиб кетишмайди. Қаранг-а! Улар гўё куч синашгандай, севги ниятининг покизалигини яна бир бор синовдан ўт-казмоқчи бўлгандай анчагина олишиб, бўйлашиб боради-лар. Сўнгра, нақшин олманинг икки палласидек бир-бир-ларига тенг эканини, севгилари чин эканини, тўлин ой ҳикояси ҳам, оҳулар афсонаси ҳам ҳақиқат эканини ўз кўзлари билан кўришган, қалбан ишонч ҳосил қилишган Кўксой билан Оқсой, яъни баҳодир йигиту жамила қиз бир тану бир жондек қўшилиб кетадилар, тўлиб-тошиб оқади-лар, деҳқоннинг чанқоқ ери, халқнинг чаман боғи томон югуриб-еладилар. Энди тушунгандирсиз?— дейиши билан бундай зимдан қарасам, ё тавбангдан, Қалдирғочнинг ранги ўчган, кўзлари намиққан кўринди. Шошиб қол-дим.

— Тушунганда қандоқ...— бу жавобим ҳам тўмтоқроқ чиқди-ёв.

— Йўқ! Тушунмадингиз,— дея сакраб ўрнидан қўзғал-ганича йўлга тушар экан, алам, зарда аралаш қўшиб қўй-ди.— Ёки тушунишни истамайсиз...

— Қалдирғоч!.. Қалдирғоч!!— деганимча қолавердим. Орқа-ўнгига қарамасдан кетворди. Кейинидан чопмадим. Менинг кўнглим ҳам негадир ёлғиз қолишни, ўтган кун-ларни фикр ғалвиридан бир ўтказиб кўришни истар эди. Оқсойни ёқалаб йўл олдим. Соининг шариллаши-ю, сайро-қи қушларнинг чийиллаши ақлимни тезларди.

«Ҳой бола,— дердим ўзимга-ўзим,— бу нима қилгани бўлди? Икки сой қовушган жойга бошлаб келиб, сўзлаган ҳиссасининг ҳиссаси?.. Тенг тенги билан, тезак қони би-

лан, демоқчими? Тенгим эмассан, бутунисига телба бўлмасдан туёғингни шиқиллатиб қол, дегани бўлса-я?.. Ҳа, унда дафъатан бу қадар оқариш-қўқаришнинг сабаби нима экан?.. Қиттак аччиқроқ зарда қилдими? «Тушунмадингиз... Ёки тушунишни истамайсиз», эмиш... Тўхта, Умид, нега ҳар нарсани ўзингга олаверасан, балки кўнглида бошқа, сенга ошкор бўлмаган алами бордир? Балки йўлидан адашган, қалбининг бир учини тенги бўлмаган одамга ушлатиб қўйгандир? Ким бўлса ўша?.. Аҳ... йўғ-э... Наҳотки, Бектош Отахонович отаси эмас?.. «Дадангизми?— деганимда жавобини чалғитди-я... Эсингдадир? Бектош Отахонович: «Хой, қизгина! Қалдирғоч...»— деб чақирганида унинг, «Лаббай, профессор!» жавобини қайтаргани?.. Ҳа, а, демак, отаси эмас, адашиб кўнгил берган одами... Нега энди адашган бўлсин? Бир-бирларини севишса-чи? Далилинг — фақат улар ёшидаги фарқми? Қўҳна дунё бундай савдоларни кўп кўрган... Шундайку-я, лекин аламини бу қадар зарда билан менга англатишида, чўлпон кўзларининг бир майин, бир ҳуркиб менга боқишида қизиқ аломатлар бор-ку! Умид, юрагинг тарс ёрилса ажабланма, балки сени севиб қолгандир, балки...»

Уйларим, дилимни ўйнатган, фикримни тезлаган ўйларим сапчиб оқар сойнинг сўқмоқ йўли билан битта тўкилди. Кун қариб, шом қуйилганида санаторияга кириб борибман. Бир вақт қарасам, унинг ланг очиқ деразаси қаршисида турибман. Шундайгина дераза ёнидан жой олган Қалдирғоч кўзлари китобда. Ним эгилган бошгинаси, роз бўйнининг гўзаллигига нима етсин. Қараб тўймайман... Табиат беармон сахий бўлмаса бир қиз болага шунча жозиба, шунча чиройни бериб қўярмиди? Эркак зотининг офати ҳам, саодати ҳам шундайлардан.

Қиз хонасида Бектош Отахонович қораси кўриниб қолди. Мен совуқ қор захрини тортаётган кишидай қалтирай бошладим, тишим-тишимга тегмасди... У тиккасига қиз қаватига келиб, икки қўллаб ушлаганича Қалдирғоч юзини ўзи томон бурди:

— Йиғладингми?— деб сўраб қолди Бектош Отахонович ва унинг юз-кўзига узоқ тикилганидан сўнг яна давом этди:— Қовоқларинг кўпчиб, милкларинг қизарган?..

Қиз жим экан, Бектош Отахонович дабдурустдан чўлпон кўзларни, қорача ширин юзларни, паришон қўнғир сочларни олазарақ ўпишга тутинса бўладими? Ич-ичимдан йиғлаб қочдим. Қизи эмас!.. Қизи эмас!— Бу ҳақиқат дилимни, тилимни куйдирарди.

Туни билан мижжа қоққан им йўқ, хаёл — азоб, азоб — хаёл дарёсининг гирдобиди чир айланганимча. Эртаси касалларни профессор кўрадиган кун экан. Ёрдамчиларини эргаштирган Бектош Отахонович палатага кириб келди:

— Салом, йигит.

— Ассалом.

— Хўш, Любовь Николаевна, Умиджоннинг касаллик тарихига қўшилган янги саҳифаларда нималар ёздингиз? — деганича профессор унинг ёнидан жой олди. Любовь Николаевна сўзлай кетди:

— Қасалнинг умумий аҳволи кутилмаган даражада яхши. Қон составидаги иллатлар йўқ бўлди. Бундан икки кун аввал рентгенга солган эдик: ўпка деярли тоза. Мана, суратига қаранг-а, Бектош Отахонович.

— Тўғри. Фикрларингизга тўла қўшиламан, — деди у рентген суратини синчиклаб кузатар экан, сўнгра кифтимга қўл ташлаганича сўзида давом этди. — Жир битишим чакки эмас, лекин бугун рангингиз синиқроқ кўринадими, Умиджон?

— Қайдам.

— Қайдам?.. Қўйлакни ечинг! Қани, ўпкангиз билан бир гаплашиб кўрайлик-чи?

— Марҳамат, — деганимни биламан, кўзим профессорнинг оппоқ халати ёқасидаги лоларанг бўёққа тушиб қолса бўладими. Худди ўша... Кеча Қалдирғочнинг гулбарг лабларидаям шу бўёқнинг ўзгинаси эди-ку... Бунинг устига кўкрагимга қулоқ берган Бектош Отахоновичдан анқиётган атир ҳидиям ўшаники. Қалдирғоч хуш кўрган, менинг димоғимга аллақачонлар унинг муаттар бўйи сифатида ўрнашиб қолган атир ҳидининг ўзгинаси-я... Нима ўйлашимни билмайман. Кўнглимдан физиллаганича турли хунук гумонлар кечади. Йўғ-эй! Наҳотки?.. Унчалик эмасдир... Ниҳоят, иродам синди. «Мен соғман! Тинч қўйинглар мени!..» деганимча уларни ҳайратда қолдириб, палатадан чиқдим-кетдим.

Қайда ва қанча кезганимни эслолмайман. Севги дарди, шубҳалар заҳри, рашк алами кўксимни кесворди. Шубҳаларим Қалдирғочни айбласа, севгим оқлайди. Рашк алами унинг бошига таъна тошларини ёғдирса, ишқим қалқон вазифасини ўтайди. Қалдирғоч шунчалик беғубор чечакки, унга ҳатто мезон заррасининг ҳам юқишини истамасдим. Аммо ҳалиги далиллар-чи? Бектош Отахоновичнинг кечаги оқшомдаги олазарак вазиятини, бугун менинг вужудимда ўт ёққан нарсаларни нима дейиш керак унда! Қалдирғоч-

нинг ўзи ким, ахир? Қизини? Йўғ-а, қизи эмас, йўқ. Хўш, қизи бўлмаганда кими?.. Эки устомон овчининг тўрига тушган гўл учирмамикин-а-а?

Бу нотинч, жон қозиғи хаёлларим бутун кунни ўғирлаб, ниҳоят, тоғ осмонининг чироқлари ҳам жамол кўрсатишди. Мен бечора яна уларнинг уйи ёнидан, деразаси ярим очиқ кечаги хонаси қаршисидан чиқиб қолсам бўладими. Ёғду атрофида парвона жонивордай узоқ кетолмадим. Бировлар суҳбатига қулоқ солиш, ланг очиқ деразалар орқали уй ичини таъқиб остига олиш — беадаблик, албатта. Биламану бироқ беихтиёрман. Қалбим ақлим устидан ҳоким бўлгани учун шу елимликни ҳам ишладим. Кўзим Бектош Отахоновичга тушди. Хонанинг тўридан жой олган бу одамнинг руҳи паришонроқ кўринади. Қалдирғоч эса ўқ еган кийикдай нотинч, оёқда, хонанинг у бошидан-бу бошига бориб-келишини қўймасди.

— Қалдирғоч, мени кўпам қийнайверма, етар,— дерди Бектош Отахонович.— Ёшлик юлдузи чақнаган чўлпон кўзларингда чеҳрамдаги қариллик малолига имо-ишоранинг асарини кўриш — мен учун қайта ўлиш билан баб-баравар гап. Ҳа-а, хотиним бор эди. Чолу кампирлар бевақт ўлган акам ҳалолини менга хотин қилишди. Шундай одат ва одоб бор экан. Акамлардан, ишонган тоғларидан жудо бўлишган отам билан онам истакларини ерда қолдириш — уларни тириклай тупроққа кўмиш билан тенг экани учун ҳам мажбур бўлгандим. Аммо у бечора аёлга нисбатан қалбим исимас, ачинишдан ўзга сирни билмасдим. Сўнгра фронт, ярадорлик, госпиталь...

— Типаж излаб, ярадор аскар портретини ишлаш учун типаж қидириб госпиталга борсам,— бу Қалдирғоч овози эди. У нафаси қисилган одам каби гапиришида давом этди,— бошидан ўқ еган ҳуш-беҳуш одамга дуч келиб қолдим: қошлари, қовоқлари, юз тузилишлари худди Мавлоно Беҳзод чизган антиқа миниатюралар нусхасидан... Пешоналаридаги уч йўллик тугун юзга урган ҳаёт, ирода, ақл тафтидан нишона... Хуллас, излаган типажимнинг айни ўзгинаси... Илҳомимга илҳом қўшилиб, ишланажак портрет хаёлида эканимни биламан, кўзларингизни оғир очдингизда, «сув-в-в, бир қултум... сув-в», дея менга тикилдингиз. Югурганимча сув келтирдим. Авайлаб бошингизни кўтара, пиёлани тўғрилаган эдим, энтикиб, тўхтаб-тўхтаб ичдингиз-да, исимини сўраб қолдингиз, «кимсиз?»— деганингиз ҳали-ҳали қулоғимда.

— Қалдирғоч!.. жавобини олдим ўшанда,— дея илиб кетди сўзни Бектош Отахонович.— Шу-шу жароҳатимга,

азобимга энг зарур малҳам сен, Қалдирғоч бўлиб қолдинг. Кун сайин келишингни энтикиб кутардим. Келдинг дегунча «тезроқ кета қолса», ташвишида бўлардим. Азбаройи ўзимдан, одамлардан, сенга гап-сўз тегизиб қўйиши мумкин бўлган яқинларимдан қўрққанам туфайли... Мана, йиллар ўтди. Бахтим, саодатим — сен билан бирга кечган онларда... Шу чоққача, қоя осмон кўли чиройини, оромини тўфон хазонидан нечук асраган бўлса, мен ҳам сенга, шаънингга, қиз отингга қиттак ҳам доғ юқтирмасликка бор кучимни сарфладим. Ота-она орзу-ҳавасини ҳам синдирдим. Энди бошим очиқ... Шу келишингда узил-кесил жавоб бермоқчи эдинг? Аммо... кейинги кунлар... кўзларингда ётсираш, мендан ҳуркиш... Ёки бирон бошқа одамни севиб қолдингми?

— Умид қандай йигит?— деб юборса бўладими тўсатдан Қалдирғоч.

— Ким! Умид?

— Ҳа, ҳалиги Умиджон-чи... биласиз-ку?

— Тилга олишга арзирлик ундоқ йигитни билмайман, лекин ўғрилик-газандалик кўчасида сил касалига дучор бўлган Умид деган бир болани ўлимдан сақлаб қолдим. Бунисини биламан.

— Нима? Ўғри-газанда?!

— Тарбия кўрмаган одам — ёмонлигини қўймас. Инон-масанг, мана,— деганича стол тортмасидан олган бир нарсани Қалдирғоч томон улоқтирди Бектош Отахонович,— унинг акасидан келган хат, ўқиб кўр!

Гап-сўз шу ерга етганида сабр-қарорим тугади. Агар Қалдирғоч бу ердан узоқроқ жойда бўлганидами, Бектош Отахоновични тилиб, ёриб ташлардим. Номардни қара-я!.. Тўхтаг, одам боласи эканимни, сизга ўртоқ профессор, Қалдирғочгаям исбот қилганим бўлсин, кўзингиз уйқуда, ақлингизни мой босган, деганимча Шоҳимардондан бошимни олиб қочдим-кетдим.

— Акмал, дўстим, мана тоқ юришимнинг «сири» ана шунда. Энди сенга барчаси аён.

— Ушандан бери учрашмадингларми?

— Йўқ.

— Қалдирғоч тақдири қандай якун топди экан?

— Билмадим.

— Умид, қайроқтош экансан!

— Ке, энди ухлайлик, уйқунгни қочирганим учун узрлиман...

Умид орқасига ағдарилди. Тонг нафасини сезган серғалва-шаҳар ғовур-ғувури кучга кирмоқда эди. Гул ўлкам ку-

мори, дўстим дардининг оромтам шабадаси мени бутунлай элитиб ташлаганига қарамай, Қалдирғочни қидириб топишга қасд қилдим. Албатта, қайда бўлмасин Қалдирғоч, бу омон бўлгур Умиддай чин инсон қалбининг «сири»ни билмоғи лозим. Балки табиблигим шифо келтирар... дўстимга, Қалдирғочга...

Умри азиз китобхон, сизча ҳам шундоқми? Маслаҳат беринг!

*Тошкент,
1965 йил, 25 апрель.*